Радивоје М. Младеновић[1]
Филолошко-уметнички факултет[2]
Универзитет у Крагујевцу

УДК 811.163.41`282.3
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.43

СРПСКИ ДИЈАЛЕКАТСКИ КОРПУС 120 ГОДИНА ПОСЛЕ *ДИЈАЛЕКАТА ИСТОЧНЕ И ЈУЖНЕ СРБИЈЕ* – СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВА

Поређењем садашњег територијалног присуства дијалеката са оним из 1905, а чији се носиоци у етнонационалном смислу изјашњавају за Србе, уочава се сужавање српског дијалекатског корпуса због насилног или добровољног напуштања територије, али и денационализације дела српског националног корпуса.

Ова чињеница тражи одговоре на више питања. Свакако најзначајније питање је судбина *Српског дијалектолошког атласа*, започетог са другачијим територијалним присуством српских дијалекатских формација, пошто протоком времена између реалности пре деведесетих година двадесетог столећа и садашње дијалекатске реалности постоји знатна разлика, а протоком времена она ће се – извесно је – још више увећавати. Нетипичне особености попут префонологизације, очуваног јата и неоакута неће бити јасније објашњени него сада због дијалекатских измена и кадровских могућности. Друго значајно питање је ефикасно осмишљено спасавање од заборава неописаних дијалекатских структура, посебно у областима из којих су Срби изгнани или су пред демографским гашењем. Треће питање које се поставља у будућим дијалектолошким истраживањима је одговор на дилему шта је заправо актуелна језичка структура српских дијалекатских формација с обзиром на значајно мешање носилаца различитих дијалеката у последње четири деценије.

Кључне речи: српски језик, дијалектологија, 120 година српске дијалектологије.

0. Природа и обим текста који су аутору на располагању не омогућавају детаљни пресек и оцену онога што је у српској дијалектологији урађено у раздобљу од 120 година, од почетака научне дијалектологије до онога што је у овом делу србистике рађено и урађено до ових дана. Оно што се намеће као општа оцена је да је било и амбиција, и резултата, и испуњених и неиспуњених планова и обећања.

[1] radivoje.mladenovic@gmail.com

[2] Рад *Српски дијалекатски корпус 120 година после* Дијалекта источне и јужне Србије – *стање и перспектива* настао је у оквиру Стратешког пројекта САНУ „Историја и културно наслеђе српског народа на Косову и Метохији".

1. Када се погледа унатраг у оно што је урађено у српској дијалектологији у сто двадесет година, има се шта видети: 72 броја Српског дијалектолошког зборника, низ тематских дијалектолошких зборника, низ монографија, много студија и расправа у часописима и зборницима, дијалекатски речници. Знатан део српског дијалекатског простора је описан, додуше неједнако. Уочавају се, такође, измене методолошких приступа дијалекатској грађи, па се од Белићевске традиције описа фонолошко-фонетског и морфолошког нивоа озбиљно зашло и у дијалекатску синтаксу и морфосинтаксу. Објављени дијалекатски речници и лексиколошке монографије и студије сведоче о озбиљној дијалекатској лексикографији и доброј научној лексикологији. Нису безначајни приноси ни у урбаној дијалектологији. Препознају се и почеци дијалекатске стилистике, дијалекатске социолингвистике, дијалекатске антрополингвистике. Студија о питањима балканистичког преструктурирања дела српског дијалекатског простора умногоме су осветлиле поједине делове језичког система ових дијалекатских формација. Значајан је и допринос дијалекатских података српској етимологији.

Треба казати и то да су се протоком времена, посебно последњих деценија, научна интересовања србиста померила са дијалектологије ка савременом (стандардном, књижевном) језику и општелингвистичким питањима. Иако је интересовање за опис народних говора унеколико смањено, креативна примена низа нових приступа у опису савременог језика померила је набоље опис дијалекатских структура. Ово се посебно односи на морфосинтаксичка, синтаксичка и лексиколошка истраживања српских дијалеката. Уз извињење што ће мој избор имена бити рестриктиван и што ћу се задржати на млађим дијалектолозима како бих показао да српска дијалектологија није на умору, наводим да су после *Употребе падежа у говору Параћинског Поморавља* Софије Милорадовић пристигла и респектабилна истраживања овог дела језичке структуре Марине Јуришић, Зорана Симића, Данке Вујаклије. Монографијом Бојане Вељовић *Синтакса глагола у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице* добили смо монографију о употреби глаголских облика засновану на савременој методологији проучавања синтаксе глагола. Одличним монографијама Тање Милосављевић и Ане Савић-Грујић заснована је српска научна дијалекатска лексикологија.

2. Дијалекти и говори унутар њих, посебно у последњих педесетак година, измењени су не само у структури него и у територијалној присутности, па је први задатак осмишљено спасти од заборава оно што се не може васкрснути ако нестане. Да ли институционалне, финансијске и кадровске околности омогућавају остварење овог задатка?

Дијалектологија је научна област која се предаје на шест катедара у Републици Србији, на две у Републици Српској, на две катедре у Црној Гори.

Укупно десет катедара, најмање десет наставника, најмање десет асистената. На Институту за српски језик САНУ постоји посебан пројекат о дијалектологији. Дакле, најмање педесетак србиста чије је основно научно и професионално интересовање дијалектологија. Ако погледамо, на пример, списак аутора чији су радови објављени у *Српском дијалектолошком зборнику* у последњих двадесетак година, види се – нажалост – да у најзначајнијем српском дијалектолошком гласилу скоро да и нема аутора са неких факултета, да је број аутора мањи него што би се очекивало, да је међу ауторима много пензионера и приложника аматера.

Каква је професионална сарадња између дијалектолога? Нажалост, најчешће никаква, а ако је има она је заснована на личним контактима. А комодитет у свом феуду са својим сујетама не доприноси науци. Овакво стање, свакако, није добро и треба га мењати колико околности и кадровске могућности то омогућавају. Како би се стање поправило неопходна је институционална координација дијалектолога са факултета и института из два суштинска разлога: **а)** први је да се констатује истраженост појединих области и да се еветуално дефинишу теме истраживања[3], и **б**) други је да се избегне да два истраживача раде на истој теми. Овакав договор подразумевао би и повремене састанке где би се оцењивало и процењивало шта радити. Оваква координација требало би да је институционална, а требало би да је воде наставници дијалектологије са универзитета и шеф пројекта за дијалектологију Института САНУ.

Било би од велике користи за српску дијалектологију ако би се организовале тематске конференције из којих би настајали тематски зборници о појединим нивоима језичке структуре (Акценатски системи српских народних говора, Фонологија и фонетика, Именска флексија, Глаголска флексија, Синтакса падежних облика, Синтакса глаголских облика...). Ако се због организационих и других разлога не могу организовати конференције, могући су и зборници овога типа. Овакви зборници били би не само резултат непосредног истраживања аутора већ пре свега синтеза онога шта је урађено, али би се истовремено видело и шта треба урадити.[4] Чекање бољих

[3] Овај принцип примењен је у проучавању народних говора у двама краткорочним трогодишњим пројектима који су обухватали српске народне говоре на Косову и Метохији. Иза првог пројекта („Истраживање српског језика на Косову и Метохији", 2008–2011) остала су три зборника (додуше не само дијалектолошка), а у оквиру другог пројекта (Стратешки пројекат САНУ „Историја и културно наслеђе српског народа на Косову и Метохији", потпројекат Српски народни говори Косова и Метохије, 2021–2024) објављене су две монографије, два речника, десетак студија; на објављивање чека још десетак студија).

[4] Конференција тога типа „Резултати досадашњих и правци будућих истраживања српских народних говора Косова и Метохије", САНУ – Институт за српски језик САНУ – Филозофски факултет Универзитета у Приштини са измештеним седиштем у Косовској Митровици, Београд 2019. добар је пример оваквог приступа. Истоимени зборник са Конференције објављен је у Српској академији наука и уметности 2021.

времена залудно је и самообмањујуће, пошто таква времена неће доћи што се народних говора тиче.

Како би истраживачи били у могућности да се упознају са резултатима већ објављених истраживања, неопходно је прикупити и објавити укупну библиографију о српским народним говорима[5]. Смислено је да се то организује према дијалекатским формацијама.

Како би се од нестајања сачували српски народни говори, потребно је организовати њихово снимање и складиштење уз могућност да аудио записи као јавно добро буду доступни истраживачима.[6] У састав оваквих звучних архива треба ускључити и досадашње записе са факултета, института, из личних архива.

3. О још трима темама која се тичу српске дијалектологије.

3.1. Поређењем садашњег реалног територијалног присуства дијалеката са оним из 1905. и оним на познатим дијалектолошким картама Павла Ивића, а чији се носиоци у етнонационалном смислу изјашњавају за Србе, уочава се драматично сужавање српског дијалекатског простора због насилног или добровољног напуштања територије, али и денационализације дела српског националног корпуса. Несналажење у историјским и геополитичким односима с краја прошлога века имали су за последицу да је проћердано оно што је стварано у претходна два столећа. Тако су српске области у Хрватској остале практично без Срба, поједини српски крајеви у Босни и Херцеговини сада су без Срба, Косово и Метохија практично су без Срба. Многа многољудна насеља у којима је Александар Белић пре 120 година вршио истраживања сада су без становника или су у биолошком изумирању. Српско становништво у расејању у околним државама практично је у нестајању. У Румунији је тек 12.000 Срба, у Мађарској десетак хиљада, у Северној Македонији око 24.000 (преполовљен број за двадесет година), у Словенији су они који се изјашњавају са Србе новији усељеници, док је старије српско становништво у нестајању. Демографско стање нације прилично је суморно – скоро сваки четврти становник Србије старији је од 65 година, сваке године мање нас је седамдесетак хиљада. Наводим ове драматичне податке с намером да подсетим колико је важно и неопходно да се иде на терен и истражи оно што није истражено пре него што нестане.

3.2. Друго важно питање судбина је Српског дијалектолошког атласа, сигурно најзначајнијег пројекта у српској дијалектологији, и то како због

[5] Овакав приступ спроведен је за ареал косовскометохијских говора.

[6] Овакво организовано снимање остварено је 2003. године у оквиру научноистраживачког пројекта „Истраживање словенских говора Косова и Метохије", који је финасирао УНЕСКО.

научних разлога тако и због националних интереса и националног достојанства. После ентузијазма у првих петнаестак година овога века и формирања бројне екипе дијалектолога која је радила на Атласу, као да овога пројекта више нема. Себи и другима постављам питање да ли је Атлас и даље жив, да ли је у вештачкој коми из које треба да га извуче неко чудо, или је над њим извршена еутаназија? Као да има некаве везе судбина Пројекта и судбина сјајне бланковке – чини се преамбициозне из најбољих намера – са пунктовима Атласа. Како је бледео рад на Атласу тако је бледела и карта, па се сада на њој штошта тек наслућује. Разумем потребу да подаци који треба да се унесу у Атлас буду врло поуздани и да је од највеће важности да поуздано знамо ареале појединих изоглоса, да прецизно знамо шта је са префонологизацијом квантитета средњих вокала у нов квалитет, да знамо ареале неоакута, ареале очуваног јата. Да ли организационе и кадровске могућности омогућавају нове провере компетентних истраживача? А провере су негде могуће, негде и нису. Провео сам на терену много дана претходних деценија, али и последњих година, и знам да је стабилност поменутих дијалекатских особености у овом тренутку теже пратити него пре двадесет, тридесет година из више разлога. Најпре, промењено је присуство дијалекатских формација на појединим територијама и измештени носиоци већ у другој генерацији најчешће их замењују новим варијететима. Са друге стране утицај стандарда и у матичним областима потискује оно што је нетипично за стандардни фонолошки систем. Да ово илуструјем судбином префонологизације, која се углавном везује за призренско-јужноморавски терен на Косову и Метохији. Добро познајем овај терен и оно што је сигурно је да је префонологизација у озбиљној разградњи и да протоком времена однос затворених и отворених средњих вокала бива све непоузданији, тако да се и срединама у којима је префонологизација била релативно стабилна уочава тенденција да је флуктуација у отворености најчешће прагматички мотивисана, а да је затвореност резултат централизације вокала у контакту са одређеним сугласницима. Префонологизација као иновација је, дакле, и даље присутна, али стање на терену не пружа могућност да се она и ареално прецизније дефинише.

Зашто мислим да је неопходно да се српска дијалектологија врати Српском дијалектолошком атласу и да се објави макар први том? А први том (и први лексички томови), најављиван пре много година, већим делом је довршен. Што више чекамо, разлика између инвентара пунктова и фактичког стања на терену биће све већа, тако да ће и оправданост уноса грађе из неких пунктова бити проблематичнија, посебно када су у питању српски пунктови у суседним државама. Треба, дакле, учинити све да Српски дијалектолошки атлас буде атлас живих дијалекатских структура, а што мање језичка, дијалектолошка археологија.

3.3. И на крају о још једној дилеми коју није лако разрешити. То је питање шта је то дијалекатски систем данас, посебно у неким деловима Србије и Републике Српске. Драматични распад државе деведесетих година прошлог века, прилив бројног српског становништва у ужу Србију и мешање са старинцима ствара нову дијалекатску реалност са потенцијалним иницирањем измена унутар сусретнутих структура. У Крушевац, Смедерево, Младеновац, Крагујевац, Краљево, Ниш пристигло је бројно српско становништво са Косова и Метохије доносећи другачије дијалекатске системе. У Срему и јужној Бачкој много је новопридошлог српског становништва из западних српских области. У Републици Српској такође има придошлица из других дијалекатских формација. Уз утицај стандардног варијетета, у појединим деловима Србије и деловима Републике Српске овакава дијалекатска амалгамизација већ доноси нову дијалекатску реалност.

Литература

Вељовић, 2018: Б. Вељовић, Синтакса глаголских облика у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице. *Српски дијалектолошки зборник, LXV/1.* Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 1–476.

Милорадовић, 2003: С. Милорадовић, *Употреба падежних облика у говору Параћинског Поморавља: балканистички и етномиграциони аспект.* Београд: Етнографски институт САНУ.

Младеновић, Пипер, 2021: Р. Младеновић, П. Пипер (ур.), *Резултати досадашњих и правци будућих истраживања српских народних говора Косова и Метохије,* Зборник радова са истоименог скупа одржаног 2019. године, Београд: *САНУ – Институт за српски језик САНУ, Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини са измештеним седиштем у Косовској Митровици.*

Српски дијалектолошки зборник, *I–LXXII,* Београд: Српска краљевска академија/Српска академија наука/Српска академија наука и уметности; Институт за српски језик/Институт за српскохрватски језик/Институт за српски језик САНУ, 1905–2025.

Radivoje M. Mladenović

SERBIAN DIALECT CORPS 120 YEARS AFTER THE DIALECTS OF EASTERN AND SOUTHERN SERBIA – STATUS AND PERSPECTIVES

Summary

A comparison of the current territorial presence of dialects with that of 1905, whose speakers in the ethno-national sense declare themselves Serbs, shows the narrowing of the Serbian dialect corpus due to forced or voluntary abandonment of the territory, but also the denationalization of part of the Serbian national corpus.

The dramatic collapse of the state in the 1990s, the influx of a large Serbian population into Serbia and mixing with the old-timers creates a new dialect reality with the potential to initiate changes within the encountered structures. Along with the influence of the standard variety, certain parts of Serbia and parts of the Republika Srpska are significantly affected by this amalgamation. This fact requires answers to several questions. Certainly the most important question is the fate of the Serbian Dialect Atlas, which began with a different territorial presence of Serbian dialect formations, since over time there is a significant difference between the reality before the 1990s and the current dialect reality, and over time it will – it is certain – increase even more. Atypical features such as prephonologization, preserved slurs and neoacutes will not be explained more clearly than they are now due to dialectal changes and personnel possibilities. Another important question is the effectively designed rescue from oblivion of undescribed dialectal structures, especially in areas from which Serbs have been expelled or are facing demographic extinction. The third important question is an interdisciplinary methodological approach to dialectal structures. In recent decades, a real breakthrough has been made in Serbian dialectology precisely in these areas, and a whole series of new approaches to dialect material has been formed. The variation in the methodology of researching Serbian dialects is recognized, but also the tendency to expand the subject of interest from phonology and morphology to syntax and morphosyntax, dialect lexicology and lexicography, urban dialectology, dialect stylistics, dialect sociolinguistics, dialect anthropolinguistics, and Balkan studies.

The scientific interests of linguists have shifted from dialectology to modern language and general linguistic issues, which certainly should not be considered a catastrophe in Serbian studies. On the contrary, methodological experiences and achievements in the analysis of modern language should be used in the description of dialectal phenomena, as demonstrated by a number of examples by some dialectologists.

Keywords: Serbian language, dialectology, 120 years of Serbian dialectology.